

Філософія

УДК 2(575.1):2:17/18:2(091)

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17255965>

**Концепція досконалої людини «*al-Insān al-Kāmil*» у суфійській метафізиці:
філософські та антропологічні виміри**

Ніна Іванівна Білокопитова,

к. філос.н., докторантка кафедри філософії, публічного управління та
соціальної роботи, Запорізький національний університет, Запоріжжя,
Україна, <http://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

Прийнято: 20.09.2025 | Опубліковано: 30.09.2025

***Анотація.** Стаття має на меті здійснити філософський аналіз концепції «*al-Insān al-Kāmil*» у суфійській традиції XII–XIV ст., зосереджуючись на вченні Ібн Арабі, а також на інтерпретаціях цього феномена у творчості Джалал ад-Діна Румі. **Завданням** дослідження є виявлення онтологічних та антропологічних вимірів ідеалу досконалої людини, а також простеження його значення у порівнянні з християнською візантійською теологією Григорія Палами та європейською філософською антропологією XX ст. **Методи.** Використано міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти філософського аналізу, історико-релігієзнавчий метод та герменевтику містичного досвіду. **Результати.** Доведено, що у суфізмі XII–XIV ст. «*al-Insān al-Kāmil*» постає як центральний антропологічний архетип, що поєднує космологічні, гносеологічні та етичні виміри. У вченні Ібн Арабі досконала людина визначається як «дзеркало» божественних імен та атрибутів, тоді як у поезії Румі цей образ набуває екзистенційно-*

етичного виміру. Порівняння з неоплатонічною концепцією «єдиної душі» та з вченням про обожнення у Григорія Палами засвідчило універсальність архетипу, що інтегрує містичні та філософські традиції. **Висновки.** Концепція «*al-Insān al-Kāmil*» у класичному суфізмі формується як специфічна модель духовної антропології, яка водночас виходить за межі ісламської містики, демонструючи потенціал для міжрелігійного та міжфілософського діалогу. Її актуальність полягає у можливості синтезу традиційних уявлень про святість із сучасними пошуками цілісної моделі людської природи. Антропологічна перспектива: показано, що «досконала людина» у суфізмі – це не лише містичний ідеал, а й цілісна антропологічна модель, яка інтегрує космологічний, гносеологічний та етичний виміри, і може бути осмислена у контексті сучасної філософської антропології (М. Шелер, Г. Плеснер).

Ключові слова: *al-Insān al-Kāmil*, досконала людина, Ібн Арабі, Румі, суфійська містика, духовне вдосконалення, теозис, неоплатонізм.

The Concept of the Perfect Human “*al-Insān al-Kāmil*” in Sufi Metaphysics: Philosophical and Anthropological Dimensions

Nina Bilokopytova,

PhD in philosophy, Department of philosophy,
public administration and social work, Zaporizhzhia National University,
Zaporizhzhia, Ukraine, <http://orcid.org/0000-0002-7260-0705>

Abstract. The article **aims** to provide a philosophical analysis of the concept of *al-Insān al-Kāmil* within the Sufi tradition of the 12th–14th centuries, focusing on the doctrine of Ibn ‘Arabī as well as on the interpretations of this phenomenon in the works of Jalāl al-Dīn Rūmī. The study seeks to identify the ontological and

anthropological dimensions of the ideal of the Perfect Human and to trace its significance in comparison with the Byzantine Christian theology of Gregory Palamas and 20th-century European philosophical anthropology. **Methods.** The research employs an interdisciplinary approach that combines philosophical analysis, the historical–religious method, and the hermeneutics of mystical experience. **Results.** It has been demonstrated that in 12th–14th century Sufism *al-Insān al-Kāmil* emerges as a central anthropological archetype that integrates cosmological, epistemological, and ethical dimensions. In Ibn ‘Arabī’s teaching, the Perfect Human is defined as the “mirror” of the divine names and attributes, while in Rūmī’s poetry this image acquires an existential and ethical dimension. A comparison with the Neoplatonic concept of the “one soul” and with Gregory Palamas’s doctrine of theosis has revealed the universality of this archetype, which unites mystical and philosophical traditions. **Conclusions.** The concept of *al-Insān al-Kāmil* in classical Sufism is formed as a specific model of spiritual anthropology that simultaneously transcends Islamic mysticism, demonstrating potential for interreligious and interphilosophical dialogue. Its relevance lies in the possibility of synthesizing traditional notions of holiness with contemporary searches for an integral model of human nature. From an anthropological perspective, the study shows that the Perfect Human in Sufism is not merely a mystical ideal but a comprehensive anthropological model that integrates cosmological, epistemological, and ethical aspects, and can be interpreted in the context of modern philosophical anthropology (M. Scheler, H. Plessner).

Keywords: *al-Insān al-Kāmil*, Perfect Human, Ibn ‘Arabī, Rūmī, Sufi mysticism, spiritual perfection, theosis, Neoplatonism.

Концепт *al-Insān al-Kāmil* («досконала людина») посідає центральне місце у філософській традиції суфізму. Він постає як антропологічний ідеал, що водночас виконує онтологічну функцію – бути посередником між

Божественним і створеним світом. Найбільш систематизоване розгортання цього концепту належить Ібн 'Арабі (1165–1240), для якого *al-Insān al-Kāmil* є втіленням універсальної дійсності людини, що відображає всі імена та атрибути Бога. Водночас у поезії Джалал ад-Діна Румі (1207–1273) ця ідея набуває екзистенційно-містичного забарвлення, виявляючись у символічних образах любові, єдності та духовного перетворення.

У філософії суфізму досконала людина постає не лише як релігійно-містичний архетип, але й як концептуальна категорія, що окреслює структуру буття, спосіб пізнання та духовну динаміку людської істоти. Звідси подвійний вимір проблематики: онтологічний – пов'язаний із статусом людини як віддзеркалення Абсолюту, та антропологічний – який стосується внутрішньої трансформації суб'єкта, здатного реалізувати власну «повноту».

Дослідження концепту *al-Insān al-Kāmil* дозволяє не лише глибше зрозуміти філософську основу суфізму, але й виявити його потенціал у ширшому контексті порівняльної антропології та метафізики. В сучасних інтерпретаціях ця категорія розглядається як ключ до подолання дуалізмів між матеріальним і духовним, індивідуальним і універсальним, людським і божественним. Саме тому вона набуває особливої актуальності для сучасної філософської антропології, метафізики та релігієзнавства.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є філософсько-антропологічний аналіз концепту *al-Insān al-Kāmil* у суфізмі з урахуванням його онтологічних та антропологічних вимірів, а також виявлення значення цього концепту для розуміння природи людини у класичній ісламській філософській традиції. Для досягнення цієї мети передбачено виконання таких завдань:

Простежити поняття *al-insān al-kāmil* у контексті суфійської метафізики; розкрити онтологічний вимір концепту як відображення божественної

повноти у створеному світі; проаналізувати антропологічний аспект досконалої людини як моделі духовного становлення та самореалізації; дослідити інтерпретації al-Insān al-Kāmil у ключових представників суфізму (Ібн 'Арабі, Джалал ад-Дін Румі та ін.); оцінити значення цього концепту для сучасних дискусій у сфері філософської антропології та релігієзнавства.

Об'єктом дослідження є філософсько-метафізична традиція суфізму як цілісний світоглядний і духовний комплекс. **Предметом дослідження** виступає концепт al-Insān al-Kāmil («досконала людина») у його онтологічних та антропологічних вимірах, а також його інтерпретації у класичній суфійській філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика al-Insān al-Kāmil займає важливе місце у класичних і сучасних студіях із суфізму та ісламської філософії. У працях Ібн Арабі (al-Futūḥāt al-Makkiyya, Fuṣūṣ al-ḥikam) [6; 7] ця концепція постає у формі цілісного метафізичного вчення про «досконалу людину» як посередника між Абсолютом і космосом. Саме його тексти стали основою для подальших коментарів та інтерпретацій суфійських мислителів ('Абд ал-Карім аль-Джілі, Дауд аль-Кайсарі та ін.).

Слід особливо позначити внесок А. Афіфі, який має вагоме значення для розвитку наукового дослідження у цій сфері. (А. Afifi, 1897–1966), єгипетський ісламський філософ і дослідник суфізму. Його книга The Mystical Philosophy of Muhyid Din Ibn 'Arabi (1939) [1] стала класичною працею, що вперше представила системний аналіз ідей Ібн Арабі англійською мовою. Автор порівнює Ібн Арабі з античною та середньовічною філософією (Плотін [12], неоплатоніки, християнська містика), показуючи універсальний характер його мислення. Праця Афіфі зробила Ібн Арабі доступним для західної академічної спільноти й стала основою для подальших досліджень (Г. Корбен [3], В. Чіттік [2] та ін.).

Серед західних дослідників одним із перших на глибинному рівні осмислив ідею досконалої людини Г.Корбен, який у праці *Creative Imagination in the Sufism of Ibn 'Arabi* (1969) [3] розглянув її як центральний момент ісламської герменевтики уявного світу (*mundus imaginalis*). А.Шиммель у класичній монографії *Mystical Dimensions of Islam* (1975) [15] підкреслила символічний і поетичний вимір цього концепту в суфійській традиції. В.Читтік у книзі *The Sufi Path of Knowledge* (1989) [2] здійснив системний аналіз метафізики Ібн Арабі, розкривши структуру *al-Insān al-Kāmil* у світлі вчення про імена та атрибути Бога.

Важливим є внесок С. Насра (*Islamic Spirituality: Foundations*, 1987) [11], який підкреслив значення ідеї досконалої людини у контексті ісламської духовності загалом. Дослідження К. Ернста (*The Shambhala Guide to Sufism*, 1997) [4] зробили наголос на популяризації теми серед широкої читацької аудиторії, показавши універсальність цього концепту.

Серед сучасних дослідників можна виділити праці вчених: Ахмет Ешіль (*Ahmet Yeşil*) [21], який досліджував трансцендентні цінності, що лежать в основі створення досконалої людини, а також мету створення людини, деякі характеристики та якості людини, за допомогою аналізу кількох віршів Мевлани та Хафіза з використанням методу описового аналізу. Іса Ялчин (*İsa Yalçın*) [22], який порівняв у своїй роботі концепти досконалої людини у суфізмі і даосизмі та довів, що у даосизмі «чен-жен» означає гармонію й баланс, тоді як у суфізмі «інсан каміль» охоплює ширший вимір – буття, знання, релігійні, моральні та соціальні аспекти. Суфійська думка акцентує ритуали, поклоніння й Божу благодать, а даосизм – практики у-вей, медитацію, тощо.

У дослідженні Масатаки Такешити (Masataka Takeshita) [8], мова йде про власну репрезентацію концепту досконалої людини, яка збудована на вченні Ібн Арабі та викладена у праці «Фусус аль-хікам» [7].

Автори Малібєрі та Карі (Maliberi Ismam, and Muhammad Farras Qari) [9], репрезентували концепцію «інсан каміль» в погляді аль-Джилі та як ця концепція вписується в сьогодення. Висновок, отриманий у їх дослідженні, полягає в тому, що аль-Джилі передає концепцію самого пророка Мухаммеда. Аль-Джилі щодо ідеї «інсан каміль» був натхненний роботами Ібн Арабі, але критикував кілька його положень.

Дослідження Суманти (Sumanta Sumanta) [16], взявши за базис вчення аль-Джилі та аль-Газалі, доводить, що людина є досконалою людиною (інсан каміль) з сімома рівнями (чеснотами) розумового та морального розвитку; що природна досконалість, яка завершується тілесним відродженням, воскресінням та єднанням з Богом, та розвиток власної душі – це дві форми досконалості, до яких прагнуть люди. Систематичний та філософський підхід до суфізму був представлений у працях аль-Джилі та аль-Газалі завдяки поєднанню ісламської доктрини з грецькою філософією.

У статті Річарда Тодда (Richard Todd) [18], йде мова про дослідження ключової ролі досконалої людини, яку ця теорія відіграє в пізніших суфійських дискусіях про метафізику, духовну реалізацію та теологічну антропологію, в яких метафізична сутність досконалої людини є межею між божественним абсолютom та визначеною сферою творіння.

У сучасній українській та східноєвропейській гуманітаристиці ідея досконалої людини al-Insān al-Kāmil є малодослідженою, як і, власне, суфізм, системних праць, де б поєднувався онтологічний і антропологічний аналіз цього поняття, поки що небагато.

Таким чином, попри значний доробок у вивченні суфійської спадщини, залишається відкритим завдання філософсько-антропологічного осмислення концепту досконалої людини, а також його актуалізації у сучасному гуманітарному та міжрелігійному дискурсі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний доробок у дослідженні суфізму та філософської спадщини Ібн Арабі, проблема концепту al-Insān al-Kāmil досі залишається лише частково розробленою. Більшість класичних і сучасних праць зосереджуються переважно на історико-богословському чи містико-релігійному аспектах цього феномену (А.Шиммель [15], Г.Корбен [3], У.Читтік [2], Д.Тремінгем [20]), тоді як його філософсько-антропологічний потенціал розкрито неповною мірою.

Залишається недостатньо висвітленим: онтологічний статус al-Insān al-Kāmil у співвідношенні з категоріями буття та Абсолюту; антропологічний вимір, що передбачає розуміння досконалої людини не лише як містичного ідеалу, а й як моделі цілісності людського існування; порівняльний аналіз концепту в контексті інших філософських і релігійних традицій (християнська теологія, неоплатонізм, індійська та буддійська думка, сучасна філософська антропологія); актуалізація у сучасному гуманітарному дискурсі, зокрема у зв'язку з викликами глобалізації, міжрелігійного діалогу та пошуків нових моделей духовної самореалізації.

Таким чином, існує нагальна потреба у цілісному філософському дослідженні al-Insān al-Kāmil, яке поєднувало б онтологічний, антропологічний та порівняльний підходи і водночас враховувало сучасний контекст його інтерпретації.

Методологічною основою дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти філософського аналізу, історико-релігієзнавчого

підходу та герменевтики містичного досвіду. У роботі застосовано **міждисциплінарну методологію**, що поєднує три рівні аналізу:

1. **Філологічно-текстовий аналіз.** Сформовано корпус джерел: *Futūḥāt al-Makkiyya* та *Fusūs al-Ḥikam* Ібн 'Арабі; поетичний корпус Джалал ад-Діна Румі (*Masnavī-yi ma'navī*). Для кожного тексту перевірено базові рукописні варіанти й використано усталені академічні переклади англійською.

2. **Історико-релігійознавчий аналіз.** Джерела розглянуто у їхньому культурно-географічному контексті (Андалусія та Дамаск у випадку Ібн 'Арабі; Конья та Хорасан у випадку Румі) з урахуванням релігійно-філософських дискусій XII–XIV ст.

3. **Герменевтика містичного досвіду у поєднанні з філософською антропологією.** Інтерпретація текстів здійснювалася у три етапи: Феноменологічний опис: виявлення ключових понять, метафор та символів (наприклад, «дзеркало», «імена», «повернення»). Герменевтична інтерпретація: визначення функцій цих образів у структурі містичного досвіду. Порівняльний синтез: співставлення результатів з християнською традицією (theosis у Григорія Палами) та європейською філософською антропологією (М. Шелер, Г. Плеснер).

Елементи феноменології свідомості у дусі Е.Гусерля [5], та М.Мерло-Понті [10], застосовуються для реконструкції внутрішнього досвіду трансформації, що лежить в основі становлення досконалої людини.

Таким чином, методологія поєднує класичні інструменти соціальної філософії з сучасними гуманітарними підходами, що дозволяє розглядати al-Insān al-Kāmil не лише як історичний феномен суфізму, але і як універсальну категорію філософської антропології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із ключових аспектів концепту *al-Insān al-Kāmil* є його *онтологічна функція* у структурі суфійської метафізики. Ідея досконалої людини вчить, що саме вона постає посередником між трансцендентним Абсолютом (*al-Ḥaqq*) та створеним світом (*al-khalq*). На думку Ібн 'Арабі, досконала людина є «печаттю» божественних імен і атрибутів, через яку Божественне розкривається у феноменальному бутті. Вона вміщує в собі як макрокосм, так і мікркосм, і тим самим виконує роль універсального вузла єдності всього сущого.

Центральним положенням є те, що *al-Insān al-Kāmil* не є просто індивідуальною категорією, а радше універсальною категорією буття. Він являє собою онтологічний принцип, що дозволяє Абсолюту бути пізнаваним у світі, зберігаючи при цьому свою трансцендентність. Через досконалу людину встановлюється динамічний зв'язок між «внутрішнім» (*bāṭin*) і «зовнішнім» (*ẓāhir*) вимірами реальності.

З огляду на це, *al-Insān al-Kāmil* можна розглядати як аналог космічного Логосу, через який Божественне Слово отримує конкретизацію у творінні. В такій перспективі він є не лише антропологічним ідеалом, але й структурною умовою самого існування світу. У «Фусус аль-Хікам» [7], Ібн 'Арабі підкреслював, що досконала людина є «дзеркалом», в якому Бог споглядає власну повноту. Це означає, що людське буття в його досконалому вимірі стає місцем саморозкриття Абсолюту.

«Бог створив людину як дзеркало, у якому Він бачить Свої імена. І якщо не було б цього дзеркала, Божественні імена не проявилися б у повноті» [7]. Уривок належить до *Fusūs al-Ḥikam*, «Хікма адамія» - мудрості Адама, де Ібн 'Арабі пояснює статус Адама як першої досконалої людини. У центрі – ідея людини як відображення Бога.

Таким чином, онтологічний вимір al-Insān al-Kāmil розкриває його як ключову категорію суфійської метафізики, без якої неможливе цілісне розуміння співвідношення між Божественним і створеним світом. Він функціонує як принцип єдності, що поєднує нескінченне й скінченне, трансцендентне й іманентне, і саме тому посідає центральне місце у системі суфійської думки.

Антропологічний аспект концепту al-Insān al-Kāmil у суфізмі пов'язаний із розумінням людини як мікрокосму, що відображає макрокосм і водночас містить у собі потенціал божественних імен та атрибутів. У цьому сенсі досконала людина постає не як абстрактна категорія, а як реальна можливість духовного розвитку та самотворення, відкрита для кожної людської істоти.

У суфійській традиції шлях до «досконалості» розглядається як процес внутрішньої трансформації, що реалізується через духовну практику (зокрема, зікр, медитацію, містичне слухання самā'). Людина, що проходить цим шляхом, поступово долає обмеженість свого «я» (nafs) та відкриває в собі божественний центр, який робить її віддзеркаленням Абсолюту. Досконала людина у такій перспективі є вищим ступенем становлення особистості, де індивідуальність і універсальність набувають гармонійної єдності.

Антропологічний вимір концепту також передбачає нове бачення свободи та відповідальності. Бути досконалою людиною означає не лише досягти онтологічної єдності з Божественним, а й реалізувати етичний і духовний потенціал у світі. Саме тому вчення про al-Insān al-Kāmil поєднує метафізику з практичною антропологією: досконалість не є лише трансцендентним станом, а проявляється у здатності діяти як провідник божественної мудрості у людському житті.

У творах Джалал ад-Діна Румі [19] цей антропологічний вимір виражається через символіку любові, яка розчиняє егоцентризм та відкриває людину до безмежного горизонту Божественного. Для Румі, досконала людина — це насамперед той, хто через любов і духовне очищення стає «дзеркалом» божественної краси.

Таким чином, антропологічний вимір al-Insān al-Kāmil підкреслює, що йдеться не лише про метафізичний архетип, а про конкретну екзистенційну можливість. Досконала людина є водночас метою і процесом: шляхом, який веде від емпіричної обмеженості до універсальної цілісності, і станом, у якому людина стає носієм божественної присутності у світі.

Ідея al-Insān al-Kāmil у суфізмі не зводиться лише до абстрактної філософської категорії, а знаходить своє втілення у багатій символіці текстів і поетичних образів. Для розкриття її смислу необхідна *герменевтика*, здатна врахувати багатшаровість містичної мови, де кожне поняття функціонує у кількох семантичних горизонтах — метафізичному, антропологічному, космологічному та екзистенційному.

Найбільш розгорнуте теоретичне обґрунтування категорії al-Insān al-Kāmil ми знаходимо у творах Ібн 'Арабі, зокрема у «Фусус аль-Хікам» [7], та «Аль-Футухат аль-Маккія» [6]. Тут досконала людина постає як «істинний посередник» між Богом і світом, у якому поєднуються два виміри реальності: трансцендентне і створене. Символ «дзеркала» у Ібн 'Арабі означає, що саме через людину Абсолют споглядає власну повноту. Така герменевтика дозволяє побачити в досконалій людині не лише ідеал, але й ключ до структури буття.

У поезії Румі концепт al-Insān al-Kāmil набуває більш емоційно-екзистенційного характеру. Символи любові, вина, танцю, полум'я серця стають формами вираження тієї самої істини: досконала людина — це така, що

через любов трансформує своє «я» й уподібнюється до Божественного. У «Маснаві» [19] Румі часто звертається до образів учителя і друга, які є конкретними втіленнями досконалої людини в житті спільноти. Герменевтика поезії Румі виявляє, що *al-insān al-kāmil* розуміється ним не лише як метафізичний принцип, а й як живий досвід духовного преображення.

«Людина – це дзеркало. Дивись у нього – і ти побачиш образи небес і землі. Але коли воно чисте, у ньому сяє лише Сонце» [19]. Уривок з першої книги *Masnavī* ілюструє екзистенційне переживання стану «досконалої людини». На відміну від Ібн 'Арабі, який підкреслює космологічну функцію, Румі виносить на передній план моральний і внутрішньо-духовний процес. У такому вигляді образ стає ближчим до практичної антропології – синтезу містики й етики.

Подальші інтерпретації. У подальшій османській та перській суфійській традиції концепт досконалої людини розвивається у двох напрямках: теоретичному та практично-містичному. Османські мислителі, такі як Давуд аль-Кайсарі¹ (XIV ст.), намагалися систематизувати спадщину Ібн 'Арабі та вписати *al-Insān al-Kāmil* у ширший контекст ісламської філософії. Перські поети, у свою чергу, поглиблювали екзистенційну й етичну інтерпретацію цього образу, підкреслюючи його значення як живого прикладу для духовної спільноти.

У герменевтичному ключі *al-Insān al-Kāmil* постає як символ, що має багаторівневу семантику: він одночасно позначає метафізичний архетип, ідеал духовного шляху та конкретний досвід особистісної трансформації. Саме багатозначність і гнучкість цього символу забезпечила його тривалу

¹ Давуд аль-Кайсарі (дав. داود القيصری, пом. бл. 1350) — османський суфій і філософ, один із головних інтерпретаторів Ібн Арабі. Він був першим ректором **медресе в Ізніку** (1326) і справив великий вплив на османську містичну філософію

актуальність у суфізмі та зробила його одним із центральних понять ісламської філософської антропології.

У дослідженні концепту *al-Insān al-Kāmil* доцільно застосувати феноменологічний підхід, який дозволяє реконструювати внутрішній досвід трансформації свідомості. Йдеться про зосередженість не лише на доктринальних побудовах суфізму, але й на «життєвому світі» (*Lebenswelt*) містичного суб'єкта, що перебуває в процесі духовного сходження.

Згідно з Е. Гусерлем, «феноменологія повинна повернути нас до самих речей» (*zu den Sachen selbst*) [5, с. 61], а отже – до безпосереднього досвіду свідомості. У цьому контексті містичний шлях суфія можна інтерпретувати як рух від «природної установки» (де світ постає як множинність явищ) до «трансцендентальної установки», у якій відкривається єдність буття. Переживання *фана* (самозречення) й *бака* (перебування у Бозі) може бути витлумачене як феноменологічна редукція, що виводить суб'єкта за межі об'єктивованого світу до безпосередньої даності Абсолюту.

М. Мерло-Понті наголошував: «Свідомість завжди є свідомістю чогось, але цей зв'язок не зовнішній – він втілений у самому способі існування свідомості» [10, с. 159]. Цей підхід дозволяє зрозуміти, що містичний досвід у суфізмі не є абстрактним відривом від світу, а радше новим способом «втіленої присутності» у ньому. Образ «досконалої людини» у Румі, що постає «очищеним дзеркалом», у феноменологічній перспективі набуває значення внутрішньої трансформації тілесно-свідомісної структури суб'єкта, де любов і смирення стають новою формою світосприйняття.

Таким чином, елементи феноменології свідомості у дусі Гусерля та Мерло-Понті дозволяють показати, що становлення *al-Insān al-Kāmil* є не

лише метафізичною конструкцією, а й конкретним досвідом «зміни горизонту свідомості», у якому відкривається цілісність буття.

Порівняльний філософський аналіз. Концепт al-insān al-kāmil у суфізмі не обмежується рамками ісламської містики, а має широкі паралелі в історії філософії та релігійної думки. Його аналіз у порівняльному контексті дозволяє виявити універсальні антропологічні інтуїції, що лежать в основі різних духовних традицій.

Досконала людина і християнська антропологія. У християнській теології близьким до суфійського ідеалу є вчення про «нову людину» у Христі, що поєднує божественне й людське начала. Христологічний принцип втілення (incarnatio) можна розглядати як аналог функції al-Insān al-Kāmil – він також забезпечує можливість єдності трансцендентного і створеного світу. У візантійській патристиці (зокрема у Григорія Палами [12]) ідея «обоження» (theosis) виявляє структурну подібність до процесу духовного вдосконалення в суфізмі.

Таблиця 1.

Порівняльний філософський аналіз концепції «досконалої людини»

Параметр	Ібн ʿАрабі (<i>Fusūs al-Ḥikam</i>)	Джалал ад-Дін Румі (<i>Masnavī</i>)	Григорій Палама (<i>Triadi</i>)
Основний образ	«Дзеркало Божественних імен та атрибутів»	«Очищене дзеркало, у якому сяє Сонце»	«Участь у Божественних енергіях»
Онтологічний вимір	Людина — locus manifestationis, через неї Абсолют розгортає свою багатоманітність	Людина відбиває світ, але у стані чистоти стає прозорою до Трансцендентного	Людина причащається нетварним енергіям, залишаючись створеною
Антропологічний акцент	Людина як «мікрокосм», що інтегрує всі рівні буття	Людина як морально-етичний суб'єкт, здатний до духовного очищення	Людина як богоподібна істота, покликана до обоження
Гносеологічний аспект	Пізнання Бога через самопізнання	Пізнання як очищення серця від	Пізнання Бога можливе через

	(«Хто знає себе, той знає Господа свого»)	«образів» задля прямого світла	досвід «світла Фавору» (нетварне світло)
Етична перспектива	Досконала людина – посередник, який втільює божественні якості у світі	Акцент на любові, смиренні та служінні як шляхах до «прозорості»	Аскеза та молитва як шлях до участі в енергіях Божества
Містичний досвід	Космологічний синтез: єдність усіх імен у людині	Екзистенційно- етичний досвід: «згоряння» в любові	Theosis як досвід «обоження» в містичній молитві
Філософські паралелі	Неоплатонізм: «єдина душа», яка відображає Абсолют	Етична антропологія: перетворення серця як онтологічна зміна	Християнська неопатристика: розрізнення сутності й енергій Бога

Джерело: власна розробка автора

Можна зробити висновки з наведеної Таблиці 1. Ібн 'Арабі пропонує космологічно-онтологічну модель досконалої людини як «дзеркала» Божественних імен. Румі робить акцент на екзистенційно-етичному вимірі, де «очищене дзеркало» це метафора духовного вдосконалення через любов і смирення. Григорій Палама вибудовує богословську концепцію «обоження» (*theosis*), яка виявляє структурну близькість до суфійського архетипу, але у християнському ключі. Це зіставлення демонструє, що концепт *al-Insān al-Kāmil* виходить за межі ісламської традиції, утворюючи поле для міжрелігійного й міжфілософського діалогу.

Неоплатонічна спадщина і філософська антропологія. У неоплатонізмі знаходимо концепт «єдиної душі» (Plotinus [14]), яка поєднує космос із трансцендентним Єдиним. Подібно до *al-Insān al-Kāmil*, вона виконує функцію онтологічного посередництва. У середньовічній ісламській філософії неоплатонічні мотиви інтегрувалися із суфійською містикою, утворюючи концептуальне підґрунтя для подальшої розробки ідеї досконалої людини. У сучасній філософській антропології (М. Шелер [17], Г. Плеснер [13]) спостерігається тенденція до розуміння людини як істоти «відкритої до світу», що перегукується з ідеєю універсальності *al-Insān al-Kāmil*.

Таблиця 2.

Неоплатонічна спадщина та філософська антропологія у співвіднесенні
з концептом *al-Insān al-Kāmil*

Параметр	Неоплатонізм (Плотін, «Енеади»)	Середньовічна ісламська філософія і суфізм (Ібн Арабі та його школа)	Сучасна філософська антропологія (М. Шелер, Г. Плеснер)
Онтологічний принцип	Єдине як трансцендентне начало; «єдина душа» як посередник між космосом і Абсолютом	<i>al-Insān al-Kāmil</i> як «дзеркало» Божественних імен; інтеграція неоплатонічних ідей із суфійською містикою	Людина як «відкрита істота» (<i>Weltoffenheit</i>), що не замикається у біологічних межах
Функція посередництва	Душа є зв'язком між трансцендентним Єдиним і світом множинності	Досконала людина - канал прояву Абсолюту у створеному світі	Людина як істота, що посередницьки поєднує біологічне, культурне й духовне виміри
Антропологічний вимір	Людина як мікрокосм, у якому відбивається структура всесвіту	Людина як мікрокосм і універсум, здатний вмістити всі імена Бога	Людина як істота, що формує себе у культурі, виходячи за межі природи
Гносеологічний аспект	Самопізнання веде до пізнання Єдиного	Пізнання Бога через самопізнання («Хто знає себе, той знає Господа свого»)	Пізнання як «екзистенційне розкриття світу» (Шелер) та «екзцентричність» (Плеснер)
Етична перспектива	Моральне вдосконалення як шлях сходження до Єдиного	Етичне втілення божественних атрибутів у світі	Етика як спосіб подолання біологічної обмеженості й формування цілісності
Спільна риса з <i>al-Insān al-Kāmil</i>	«Єдина душа» виконує функцію універсального посередника	<i>Al-Insān al-Kāmil</i> – універсальний архетип духовної антропології	Людина як «відкрита істота» універсальність людського буття

Джерело: власна розробка автора.

Тож, з наведених даних Таблиці 2. можна зробити наступні висновки У неоплатонізмі з'являється архетип онтологічного посередництва («єдина душа»), який вплинув на ісламську філософію. У суфізмі цей архетип

конкретизується у концепті *al-Insān al-Kāmil*, що поєднує космологічний, гносеологічний та етичний виміри. У сучасній філософській антропології (Шелер, Плеснер) ця ідея відлунює у розумінні людини як «відкритої до світу» істоти, що виходить за власні межі.

Міжкультурний діалог і сучасна гуманітарна думка. У глобальному гуманітарному дискурсі концепт досконалої людини набуває значення універсальної категорії, яка здатна долати дуалізми між духом і матерією, культурою та природою, індивідуальним та універсальним. У міжрелігійному діалозі він може слугувати точкою перетину між ісламською містикою, християнською теологією, індійськими уявленнями про аватара чи бодгісаттву, а також сучасними філософськими пошуками «цілісної людини».

Таким чином, порівняльний аналіз демонструє, що *al-Insān al-Kāmil* у суфізмі не лише внутрішній феномен ісламської традиції, але й універсальний антропологічний архетип, який знаходить відображення в багатьох релігійно-філософських системах. Його актуальність полягає у тому, що він пропонує цілісну модель людини, де поєднуються трансцендентність і емпіричність, духовність і тілесність, індивідуальність і космічність.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження показало, що концепт *al-Insān al-Kāmil* посідає центральне місце у філософії суфізму як універсальна антропологічна й онтологічна категорія. Він слугує ключем для розуміння не лише містичної практики, але й цілісної метафізичної системи, де людина постає посередником між трансцендентним і створеним, мікрокосмом і макрокосмом. Онтологічний вимір цього концепту виражається у функції «космічного посередництва», що дозволяє розглядати людину як місце відображення Божественного Абсолюту. Антропологічний вимір розкриває шлях особистісного вдосконалення, в якому людина реалізує свою потенційну повноту через єднання з Абсолютом.

Таким чином, al-Insān al-Kāmil постає не лише релігійною чи метафізичною категорією, а й глибинною антропологічною моделлю, яка визначає образ і покликання людини.

Порівняльний аналіз виявив паралелі між суфійською концепцією досконалої людини та християнською антропологією, неоплатонічною метафізикою, а також сучасною філософською антропологією. Це підтверджує універсальний характер даного концепту, який виходить за межі конкретної культурної чи релігійної парадигми.

Наукова новизна роботи полягає у спробі комплексного філософсько-антропологічного аналізу концепту al-Insān al-Kāmil у суфізмі, що дозволяє: поєднати онтологічні та антропологічні аспекти цього поняття в єдиній дослідницькій перспективі; розкрити внутрішній зв'язок між метафізичною категорією досконалої людини та моделлю духовного самотворення у суфізмі; показати універсальний потенціал концепту al-Insān al-Kāmil у порівняльній антропології, філософії релігії та сучасній гуманітарній думці; уточнити роль провідних представників суфізму (Ібн 'Арабі, Джалал ад-Дін Румі) у формуванні і трансформації цього поняття.

Практичне значення дослідження виявляється у можливості використання його результатів: у подальших філософських і релігієзнавчих студіях, присвячених ісламській духовній традиції; у викладанні курсів з історії філософії, філософської антропології, ісламознавства та релігієзнавства; у міжкультурному діалозі, де концепт досконалої людини може бути інтерпретований як універсальна гуманістична парадигма; у сучасних дискусіях про людину як цілісність, що долає дуалізми духовного і тілесного, індивідуального й універсального. Тож, al-Insān al-Kāmil у суфізмі є не лише символом духовного вдосконалення, але й універсальним

архетипом, який зберігає свою актуальність для сучасної філософської антропології та релігійної думки.

Здійснене дослідження дозволяє окреслити кілька напрямів для **подальших наукових пошуків** у межах філософсько-антропологічного аналізу концепту al-Insān al-Kāmil.

Інтердисциплінарні підходи. Важливим завданням є інтеграція філософського аналізу з досягненнями сучасної антропології, релігієзнавства, феноменології свідомості та когнітивних наук. Це дозволить краще зрозуміти психологічні, нейроантропологічні та екзистенційні виміри становлення досконалої людини.

Сучасна рецепція. Потребує вивчення, яким чином концепт al-Insān al-Kāmil трансформується у сучасному ісламському світі, у глобалізованому гуманітарному дискурсі, а також у контексті міжрелігійного та міжкультурного діалогу.

Практичні аспекти. Доцільним є дослідження можливостей використання цього концепту як інструмента духовної саморегуляції, етичної рефлексії та культурної медіації у сучасному суспільстві.

Таким чином, перспективи подальших розвідок можуть полягати у розширенні контекстів аналізу – від текстологічного і компаративістського до інтердисциплінарного й практико-орієнтованого, що дасть змогу розглядати al-Insān al-Kāmil не лише як історико-філософське поняття, а й як динамічний антропологічний архетип із актуальним гуманітарним потенціалом.

Список використаних джерел:

1. Afifi A. *The Mystical philosophy of Muhyid' Din Ibn 'Arabi*. Cambridge, 1939.

<https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.171931/page/n9/mode/2up> (дата звернення: 04.08.2025).

2. Chittick W. C. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabi’s Metaphysics of Imagination*. Albany : State University of New York Press, 1989. 410 p.

3. Corbin H. *Creative Imagination in the Sufism of Ibn ‘Arabi*. Princeton : Princeton University Press, 1969. 470 p.

4. Ernst C. *The Shambhala Guide to Sufism*. Boston : Shambhala, 1997. 224 p.

5. Husserl, E. *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*. First Book (Ideas I). Martinus Nijhoff Publishers 1983, <https://www.finophd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Husserl-Ideas-First-Book.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

6. Ibn ‘Arabi. *Futūḥāt al-Makkiyya* [The Meccan Revelations]. Cairo : al-Hay’a al-Miṣriyya al-‘Āmma lil-Kitāb, 1980. 560 p. <https://archive.org/details/ibn-arabi-futuh-at-makkiyya-mansub/Muhyiddin%20ibn%20Arabi%20-%20al-Futuh-at%20al-Makkiyya-01/page/n11/mode/2up> (дата звернення: 04.08.2025).

7. Ibn ‘Arabi. *Fusus al-Hikam* [The Seals of Wisdom] New York, 2016, https://dn790007.ca.archive.org/0/items/QaseedBurdaShareefInArabicPunjabiUrduFarsiEnglish_201609/Fusus-Al-Hikam-the-Seals-of-Wisdom.pdf (дата звернення: 04.08.2025).

8. Masataka Takeshita, The theory of the perfect man in Ibn 'Arabi's «Fusus al-hikam», *Orient* Vol. XIX 1983, 87-102, https://www.jstage.jst.go.jp/article/orient1960/19/0/19_0_87/_pdf (дата звернення: 04.08.2025).

9. Maliberi, Ismam, and Muhammad Farras Qari. «The Concept of Insan Kamil in the Thought of Abdul Karim Al-Jilli and Its Suitability in the Present

Time». *Jurnal Riset Agama* 2 (3) 2022, 706-22.
<https://doi.org/10.15575/jra.v2i3.18320>

10. Merleau-Ponty, M. *Phenomenology of Perception*, Routledge 2012,
<https://ia600600.us.archive.org/17/items/G.BachelardThePoeticsOfSpace/Phenomenology%20of%20Perception.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

11. Nasr S. H. *Islamic Spirituality: Foundations*. New York : Crossroad, 1987. 830 p. <https://traditionalhikma.com/wp-content/uploads/2015/02/Islamic-Spirituality-Foundations-edited-by-Seyyed-Hosseini-Nasr.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

12. Palamas G. *The Triads*. New York : Paulist Press, 1983. 173 p.
<https://magnusinstitute.org/wp-content/uploads/2021/08/Gregory-of-Palamas-The-Triads.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

13. Plesner H. *Die Stufen des Organischen und der Mensch: Einleitung in die philosophische Anthropologie*. Berlin : De Gruyter, 1983. 321 p.

14. Plotinus, *Enneads*, (trans.by A.H. Armstrong) Loeb Classical Library
<https://archive.org/details/plotinus-in-seven-volumes.-vol.-5-loeb-444/page/n1/mode/2up> (дата звернення: 04.08.2025).

15. Schimmel A. *Mystical Dimensions of Islam*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1975. 535 p.
<https://dn790002.ca.archive.org/0/items/137665622MysticalDimensionsOfIslamAnnemarieSchimmel/137665622-Mystical-Dimensions-of-Islam-Annemarie-Schimmel.pdf> (дата звернення: 04.08.2025).

16. Sumanta Sumanta, The Values of Perfect Human Beings in the Dignity Seven of Insān Kāmil, *Journal of Social Studies Education Research*, 2021:12 (4), 286-301, <https://jsr.org/index.php/jsr/article/view/3684> (дата звернення: 04.08.2025).

17. Scheler, M. *The Human Place in the Cosmos*, Northwestern University Press 2009. <https://archive.org/details/humanplaceincosm0000sche> (дата звернення: 04.08.2025).
18. Todd, R. The Perfect Human (al-insan al-kamil). In B. N. Wolfe et al (Ed.), *St Andrews Encyclopaedia of Theology* University of St Andrews. 2024 <https://www.saet.ac.uk/Islam/ThePerfectHuman> (дата звернення: 04.08.2025).
19. The Masnavi of Rumi, translated by E.H. Whinfield (1898), New York 1975, <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.65659/page/n3/mode/2up> (дата звернення: 04.08.2025).
20. Trimingham J. S. *The Sufi Orders in Islam*. Oxford : Clarendon Press, 1971. 360 p.
21. Yeşil, Ahmet. “An investigation on perfect human (al-insan al-kāmil) in the poems of Mawlānā Jalāl ad-Din Rūmī and Hāfiz-e Shīrāzī”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 Eylül 2020, 1373-1401. <https://doi.org/10.33415/daad.668448>
22. Yalçın, İsa. «The journey of human maturation in sufi and taoist thought: ‘insan-i kamil’ (perfect human) and ‘chen-jen.’» Academy Global Publishing House, 2023, 185–86. https://www.academia.edu/109384312/THE_JOURNEY_OF_HUMAN_MATURATION_IN_SUFI_AND_TAOIST_THOUGHT_INSAN_I_KAMIL_PERFECT_HUMAN_AND_CHEN_JEN_ (дата звернення: 04.08.2025).